

HRONOLOGIJA IZUČAVANJA PRUŠČAKOVOG OPUSA U BOSNI I HERCEGOVINI

Elvir DURANOVIĆ

UDK 821.163.4(497.6).09:929 Pruscak H.K.
012 Pruscak H.K

SAŽETAK: U ovom radu predstavljena je hronologija izučavanja Pruščakovog opusa u BiH. U toku XX stoljeća, bosanskohercegovački istraživači posvetili su punu pažnju Pruščakovom naučnom i književnom opusu, kada su o njemu i nastale iscrpne studije na bosanskom jeziku. Izuzme li se njegovo autobiografsko djelo *Nizām al-'ulamā'* najstarije podatke o Pruščakovim djelima zabilježili su Atai, Hadži Halifa i Evlija Čelebi, čije su rezultate istraživanja koristili su svi autori poslije njih. Prvi ozbiljniji rad o bibliografiji Hasana Kafije na našem jeziku, u okviru svoje doktorske disertacije, objavio je Safet-beg Bašagić. Nakon Bašagića, značajan pregledan tekst o Pruščakovom opusu napisao je Muhamed Tajjib Okić, čije su nalaze kasnije prenosili gotovo svi istraživači koji su se bavili Pruščakovom bibliografijom u BiH. Iscrpne i zaokružene podatke o bibliografiji Hasana Kafije u prvoj polovini XX stoljeća objavio je rahmetli Mehmed Handžić a njegov prikaz Pruščakove bibliografije i dalje predstavlja važan izvor za izučavanje Kafijinog spisateljskog opusa. Krajem 60-ih godina XX stoljeća, nakon tri decenije zatišja, Pruščaka je u žižu javnosti svojim radom uveo dr. Hazim Šabanović. U periodu između Handžića i Šabanovića pojavili su se i katalozi orijentalnih rukopisa, koji su nezaobilazan izvor za proučavanje Pruščakove bibliografije. Period nakon dr. Šabanovićevog teksta obilježen je dopunjavanjem Pruščakove bibliografije s informacijama o novim rukopisima i prevođenjem njegovih dijela na naš jezik. U ovom radu predstavljen je i rad na Kjačijinih djelima dr. Fehima Nametka, dr. Omera Nakičevića, dr. Muhamed Ždralovića te spomenut rad i drugih istraživača i prevodioca.

Ključne riječi: bibliografija, Hasan Kafi Pruščak, Safet-beg Bašagić, Muhamed Tajjib Okić, Mehmed Handžić, Hazim Šabanović, Fehim Nametka, Omer Nakičević, Muhamed Ždralović

O Pruščakovom naučnom i književnom opusu napisane su iscrpne studije. Izuzme li se njegovo autobiografsko djelo

Nizām al-'ulamā' najstarije podatke o Pruščakovim djelima zabilježili su Atai¹, Hadži Halifa² i Evlija Čelebi³. Rezultate njihovih istraživanja

koristili su svi autori poslije njih.⁴ Prvi ozbiljniji rad o bibliografiji Hasana Kafije na našem jeziku, u okviru svoje doktorske disertacije, objavio je

¹ 'Atā'i, Nev'izāde 'Atāullah, osmanski pjesnik i kulturni historičar. Rođen je u Istanbulu 1583. godine. Jedno vrijeme je bio kadija u Bitolju i Skoplju. Napisao je čuveno djelo *Hadāiq al-ḥaqāiq fī takmila aš-šaqaiq* u kojem je sabrao biografije 999 osmanskih učenjaka, pjesnika i književnika. Djelo je štampano u Istanbulu 1852. godine. Umro je 1634-5. godine u Istanbulu.

² Mustafa Hadži Halifa, poznat i pod imenom Katib Čelebi, osmanski je historičar. Rođen je u Istanbulu 1609. godine. Bio je veoma plodan pisac. Napisao je više od stotinu radova od kojih mu je najpoznatije bibliografsko djelo *Kašfaz-žunūn 'an asāmī al-kutub wa al-funūn* (Popis misli o imenima knjiga i umjetnosti). U ovom djelu naveo je oko 10.000 arapskih,

perzijskih i turskih pisaca i blizu 14.500 naslova raznih djela. Umro je u Istanbulu 1657. godine.

³ Evlija Čelebi, *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*, (Sarajevo, Svjetlost, 1967).

⁴ Vidi: *Bosna Salmesi* III, dio II, 1302 (1884): 1-6.

⁵ Safet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, (Sarajevo, 1912).

Safet-beg Bašagić.⁵ Za nas je izuzetno važna Bašagićeva napomena kako je u vrijeme dok je pisao doktorski rad imao priliku vidjeti samo *dva* rukopisa njegovih djela: *Ušūl al-ḥikam* i *Rawḍāt al-ḡannāt*, a da je podatke o ostalim Prusćakovim radovima bio prisiljen navesti oslanjajući se na istraživanja drugih autora. Bašagić zatim navodi deset njemu poznatih Kafijinih djela. To su:

1. Komentar na Ibn Hāḡibovo djelo iz arapske sintakse *Al-Kāfiyya*.⁶
2. *Šarḥ Muḥtaṣar al-Qudūri* (Komentar Qudurijevoḡ kompendija).⁷
3. Komentar na Aṭ-Ṭaḡāwījin *Bajān as-Sunman*.⁸
4. *Al-Munīra*, djelo iz metafizike u kojem se obrađuju neka dogmatsko-teološka pitanja.⁹
5. *Samt al-wuṣūl ilā ʿilm al-uṣūl* (Uvod u metodologiju islamskog prava).¹⁰
6. *Komentar na gornje djelo* (Bašagić mu ne zna naslov).¹¹
7. *Nūr al-yaqīn fī uṣūl ad-dīn* (Svjetlo istinske spoznaje o temeljima islamske vjere).¹²
8. *Rawḍāt al-ḡannāt fī uṣūl al-ʿiṭiqādāt min ʿilm al-kalām* (Rajske bašče o načelima vjerovanja iz nauke o kelamu).¹³
9. *Azbār ar-rawḍāt fī šarḥ Rawḍāt al-ḡannāt* (Cvijeće bašči – komentar Rajskih bašči).
10. *Uṣūl al-ḥikam fī nizām al-ʿālam* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta).¹⁴

Osim spomenutih, Atai bilježi da je Kafija napisao djelo iz arapske

stilstike i komentar na to djelo, ali dr. Bašagić ne navodi naslove tih djela.¹⁵

Nedugo poslije objavljivanja doktorske disertacije dr. Bašagić je javnosti predstavio svoju zbirku orijentalnih rukopisa¹⁶ u kojoj su se nalazila sljedeća Prusćakova djela: *Nizām al-ʿulamāʾ*, dva primjerka djela *Nūr al-yaqīn*, dva primjerka djela *Rawḍāt al-ḡannāt*, dva primjerka djela *Azbār ar-rawḍāt*, *Uṣūl al-ḥikam* i Kafijin prevod *Uṣūl al-ḥikama* na osmanski jezik. Dr. Bašagić donosi i podatke o pojedinim rukopisima Prusćakovih djela iz biblioteka u Lajpcigu i Berlinu, čime se broj njemu poznatih rukopisa, s dva koliko je imao na raspolaganju kada je objavio doktorsku disertaciju (1912), povećao na trinaest (1916). U istom radu dr. Bašagić po prvi put spominje Prusćakovo historijsko i autobiografsko djelo *Nizām al-ʿulamāʾ ilā ḡātam al-anbiyāʾ*. Izučavanje Hasana Kafije Prusćaka dr. Bašagić je upotpunio prijevodom njegovog čuvenog djela *Uṣūl al-ḥikam fī nizām al-ʿālam* na bosanski jezik. To je, zapravo, prvi prijevod nekog Prusćakovog djela na naš jezik uopće. U napomeni nakon prijevoda dr. Bašagić spominje izvore koje je koristio prevodeći ovo Kafijino djelo i pruža važne informacije o pet novih rukopisa *Uṣūl al-ḥikama* i prijevodima ovog djela na francuski i turski jezik.¹⁷

Nakon Bašagića, dobar i pregledan tekst o Prusćakovom opusu napisao je Muhamed Tajjib Okić.¹⁸ S velikim poštovanjem i biranim riječima Okić govori o Hasanu Kafiji i dalekosežnosti njegovih djela, ali i historijskoj

nepravdi koja mu je učinjena, poput pripisivanja djela *Rawḍāt al-ḡannāt* čuvenom Bergiviji. Za razliku od autorā prije njega Okić informacije o pojedinim Prusćakovim djelima ne uzima bez kritičke provjere. Takav pristup rezultirao je ispravljanjem navoda Evlije Čelebije koji je Hasanu Kafiji pripisao komentar Ibn Hāḡibovog djela *Al-Kāfiyya*. Naime, Hasan Kafija je rad iz logike naslovio po sebi *Muḥtaṣar al-Kāfi min al-mantiq* što je zbulilo Evliju.¹⁹ U uvodu ovog rada on piše: “*Nazvao sam ga po svom imenu: Kafi, moleći oprost od Onoga koji prašta, a Allah je taj.*”²⁰ Dakle, on je djelo nazvao *Muḥtaṣar al-Kāfi*, po sebi, a ne po Ibn Hāḡibovoj *Al-Kāfiyyi*. No, ni Okić nije znao da su *Nūr al-yaqīn* i komentar Aṭ-Ṭaḡāwījinog *Aqāʾida* isto djelo, pa ih i on, kao i dr. Bašagić, navodi odvojeno. Koristeći izvore koje je imao na raspolaganju, prije svih Prusćakovo autobiografsko djeo *Nizām al-ʿulamāʾ*, Okić je predstavio trinaest Kafijinih djela. U odnosu na Bašagića, Okić je Prusćakovu bibliografiju dopunio s tri nova naslova:

1. *Ḥadiqa aš-ṣalāḡ* (Vrt molitve u komentaru “Kompendijuma molitve”);
2. *Tamḡiṣ at-Talḡiṣ* (Ispitivanje “Istraživanja iz stilstike”);
3. *Šarḡ Tamḡiṣ at-Talḡiṣ* (Komentar “Ispitivanja istraživanja iz stilstike”).²¹

Na kraju rada Okić se kratko osvrnuo na značajnija Kafijina djela navodeći važne informacije o

⁶ Ovaj podatak Bašagić je preuzeo od Evlije. Vidi: Evlija Čelebi, *Putopis*, 133.

⁷ Prije Bašagića spominju ga Atai i Katib Čelebi. Vidi: Hazim Šabanović, “Hasan Kafi Prusćak (Hasan Kafi b. Turhan b. Dawud b. Yaḡub az-Zibi al-Aḡhisari al-Bosnawi)”, *POF* XIV-XV (1969): 22–23.

⁸ To je zapravo Kafijino djelo *Nūr al-yaqīn fī uṣūl ad-dīn*. Bašagić tada nije imao pri ruci ovaj rukopis već ga navodi prema Rūling J.B. Vidi: Josef Bernhard Rūling, *Beitrage zur eschatologie des Islam*, Druck von G. Kreysing, (Leipzig: Inaugural-Dissertatio, 1895), 2.

⁹ Bašagić ovo i naredna tri djela pripisuje Prusćaku pozivajući se na Ibrahim-bega

Bašagića. Vidi: *Bosna Salnamesi* III, 1302 (1884), dio II, 1–6.

¹⁰ To je Kafijina skraćena redakcija An-Nasafijevog *Manār al-Anwāra*.

¹¹ Vidi: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci*, 55.

¹² Ovo je Kafijin komentar *Aqāʾida* od Aṭ-Ṭaḡāwija.

¹³ Bašagić se koristio sopstvenim, jedva čitkim, rukopisom ovog djela i prekrasnim rukopisom koji se nalazio u zbirci Hilmi ef. Muhibića.

¹⁴ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci*, 55.

¹⁵ Isto, 58. To su Prusćakova djela *Tamḡiṣ at-Talḡiṣ* i *Šarḡ Tamḡiṣ at-Talḡiṣ*.

¹⁶ Safvet Bašagić, “Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke”, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 28 (1916): 207–348.

¹⁷ Hasan Kafi Prusćak, v. “Nizam ul alem”, *GZM* 31 (1919): 165–179.

¹⁸ Muhamed Tajjib Okić, “Hasan Kjafi Prusćak – Naš najveći mislilac XVI vijeka”, *Gajret* 21 (1927): 327–329.

¹⁹ Okić, “Hasan Kjafi”, 328.

²⁰ Hasan Kafija Prusćak, “Kafijin kompendijum iz logike”, u *Hasan Kafija Prusćak*, autori Amir Ljubović i Fehim Nametak (Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1999), 82.

²¹ Okić, “Hasan Kjafi”, 328. Bašagić je znao za dva Prusćakova djela iz filologije, ali im nije znao naslove.

rukopisima tih djela u pojedinim istanbulskim bibliotekama. Njegove podatke prenosit će kasnije gotovo svi istraživači koji su se bavili Prusćakovom bibliografijom u Bosni i Hercegovini.²²

Iscrpe i zaokružene podatke o bibliografiji Hasana Kafije u prvoj polovini XX stoljeća objavio je rahmetli Mehmed Handžić u svom djelu *Al-Ġazwār al-asnā fī tarāġim ‘ulamā’ wa šu‘arā’ Bosna*.²³ Oslanjajući se prvenstveno na Prusćakovo autobiografsko djelo *Nizām al-‘ulamā’*, ali i na Bašagićeve izvore, Handžić je predstavio dvadeset spisa iz Kafijinog bogatog opusa. Iako, izgleda, nije znao za Okićev rad o Prusćaku, Handžić je njegov pregled Kafijine bibliografije dopunio novim djelima:

1. *Risāla fī tahqīq lafz ‘çalabi’* (Rasprava o značenju riječi “čelebi”);
2. *Risāla fī ba’d masā’il al-fiqh* (Rasprava o nekim pravnim pitanjima);
3. *Tārīḥ ġazwa Āgri* (Hronika osvojenja Egera);
4. *Šarḥ Muqaddima aš-šalāh*²⁴ (Komentar Uvoda u namaz).²⁵

Iz Prusćakove bibliografije Handžić je izostavio prije njega spominjani komentar Aṭ-Ṭaḥāwījinog djela *Bajān as-Sunnan* ili *Aqā’id*. On je očigledno imao na raspolaganju Kafijin *Nūr al-yaqīn* na osnovu kojeg je uvidio da je to, ustvari, komentar spomenutog Aṭ-Ṭaḥāwījinog djela čime je ispravljena greška koju su

usljed nedostatka izvornog djela ponavljali Bašagić i Okić. Handžić je bio oduševljen Kafijom. Neka njegova djela lično je prepisao.²⁶ Koristio je gotovo svaku priliku da ga pohvali. Završavajući, naprimjer, prevod *Nizām al-‘ulamā’* on piše: “Njegove poruke iz djela Nizamul-ulema u cijelosti su neprocjenjive i dalekosežne. U njima nema suviše riječi a kamoli stranice. Nema te poruke koja bi tražila dodatne riječi, kao ni riječi kojoj treba dodatno pojašnjenje. To vrijedi i za ostala njegova djela, istinski dobre spine.”²⁷ Svoju oduševljenost Prusćakom Handžić je krunisao prevodom dva njegova djela na naš jezik. To su: *Rawḍāt al-ġannāt fī uṣūl al-i’tiqādāt min ‘ilm al-kalām* (Rajske bašče o načelima vjerovanja iz nauke o kelamu)²⁸ i *Nizām al-‘ulamā’ ilā ḥātam al-anbiyā’*²⁹. Premda nedovoljno kritičan, Handžićev prikaz Prusćakove bibliografije i dalje predstavlja važan izvor za izučavanje Kafijinog spisateljskog opusa.

Krajem šezdesetih godina XX stoljeća, nakon tri decenije zatišja, Hasana Kafiju je u žižu javnosti na velika vrata uveo dr. Hazim Šabanović.³⁰ Od tada do danas interes za Prusćaka ne samo da ne jenjava već bismo mogli kazati da se intenzivira. Važno je naglasiti da se u periodu između Handžića i Šabanovića pojavilo nekoliko značajnih naučnih publikacija koje se nisu direktno bavile Prusćakom, ali služe kao nezaobilazan izvor za

proučavanje njegove bibliografije. To su katalogi orijentalnih rukopisa.³¹

Rad dr. Šabanovića o Prusćaku pruža sistematičan, pregledan i naučno utemeljen uvid u život i djelo ovog velikog bosanskohercegovačkog učenjaka. Sumarne rezultate ranijih istraživanja Šabanović je dopunio sopstvenim u kritičkom prikazu sedamnaest Kafijinih djela. Za svako njegovo djelo dr. Šabanović je dao kratak osvrt, naveo gdje se nalaze rukopisi tog djela, da li postoji štampano izdanje te prijevode na strane jezike. Ovaj rad, što je iznimno bitno, sadrži podatke o 85 rukopisa iz Kafijinog opusa.

No, dr. Šabanović se nije zaustavio na tome, već je nastojao da na osnovu dostupnih podataka pokuša utvrditi ili osporiti Prusćakovo autorstvo pojedinih djela koje su mu neki autori nekritički pripisivali. To su: *Al-Munira*, komentar Ibn Hāġibove *Al-Kafyye, Šarḥ Muqaddima aš-šalāh* i *Tārīḥ ġazwa Āgri*.

Ibrahim-beg Bašagić, a poslije njega Safet-beg Bašagić, Muhamed Tajjib Okić i Mehmed Handžić navode da je Kafija napisao teološko djelo *Al-Munira*. Međutim, sam Kafija u svojoj autobiografiji nigdje ne spominje to djelo niti ga ima u starijim izvorima, dok s druge strane Hadži Halifa jasno kaže da je Ibn Kemal-paša napisao raspravu pod nazivom *Al-Munira*. Hadži Halifa donosi početak ove rasprave

²² Vidi: Šabanović, “Hasan Kafi”, 21.

²³ Vidi: Mehmed Handžić, *Blistavi dragulj životopis učenjaka i pjesnika iz Bosne*, preveo Mehmed Kico, u *Mehmed Handžić: Izabrana djela*, knj. I, urednik Esad Duraković (Sarajevo: Ogledalo, 1990), 124–141.

²⁴ Handžić, *Blistavi dragulj*, 134–138.

²⁵ Djelo *Muqaddima aš-šalāh* napisao je Al-Fanāri. Ovo djelo Handžić navodi uporedo s ranije spominjanim Prusćakovim djelom *Hadiqa aš-šalāh*.

²⁶ Vidi: Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa/Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajeva*. Drugo izdanje, sv. II (London: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe; Sarajevo: El-Kalem, 2002), rukopis br. 98, kat. br. 1894, str. 936–937.

²⁷ Handžić, *Blistavi dragulj*, 132.

²⁸ Hasan Kafi ef Prusćak, “Rajske bašče o temeljima vjerovanja”, *Kalendar Gajret*, preveo Mehmed Handžić, (Sarajevo: Gajret 1940), 34–63.

²⁹ Hasan Kafi Prusćak, “Nizam ul-ulema ‘ila hatem il enbiya’”, *Novi Behar* VIII, preveo Mehmed Handžić, (1934–1935), br. 17–18: 297–300; br. 19: 328–330; br. 20–23: 368–375; br. 24: 396–399.

³⁰ Hazim Šabanović, “Hasan Kafi Prusćak (Hasan Kafi b.T urhan b. Dawud b. Ya’qub az-Zibi al-Aqhisari al-Bosnawi)”, *POF*, XIV–XV/1964–65 (1969): 5–31.

³¹ Objavljena su tri kataloga. Vidi: Fehim Spaho, *Arapski, perzijski i turski rukopisi hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu* (Sarajevo, Državna tiskara, 1942); Josef Blašković, *Arabische, turkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*

(Bratislava, Die universitätsbibliothek, 1961); Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. I, (Sarajevo, Starješinstvo Islamske vjerske zajednice za SR Bosnu i Hercegovinu 1963). Iako je rad Mahmuda Traljića o rukopisnim djelima domaćih autora u Narodnoj biblioteci Bosne i Hercegovine objavljen godinu dana poslije Šabanovićeovog teksta o Prusćaku, jasno je da je Šabanović imao informacije o Prusćakovim djelima u ovoj biblioteci koje mu je, najvjerovatnije, dao sam Traljić. Za više informacija o ovim rukopisima vidi: Mahmud Traljić, “Orijentalna rukopisna djela domaćih autora u Narodnoj biblioteci Bosne i Hercegovine”, *Bibliotekarstvo* (Časopis Društva bibliotekara Bosne i Hercegovine), XVI/4 (1970): 55–64.

na osnovu kojeg se može zaključiti da je ovo djelo zaista napisao Ibn Kemal-paša, a ne Hasan Kafija.³²

Što se tiče Evlijine tvrdnje kako je Pruščak autor komentara Ibn Hāgibove *Al-Kafyye*, dr. Šabanović se slaže s Okićem koji je prije njega konstatirao da je Evlija pogriješio.³³

Na osnovu čega je Handžić u svoj pregled Pruščakove bibliografije uvrstio djelo *Risāla fī ba'd masā'il al-fiqh* i dr. Šabanoviću je ostalo nepoznato.

Interesantno je da se među istraživačima ponekad pojavi problem tamo gdje ga ne bi trebalo biti. Slično se desilo i s Kafijinim djelom *Hadīqa aš-šalāh*. U predgovoru ove knjige Kafija napominje da je komentirao Ibn Kemal-pašino djelo o namazu *Muhtašar aš-šalāh*.³⁴ Međutim, Hadži Halifa tvrdi da je *Hadīqa aš-šalāh* komentar na Al-Fanārijevo djelo *Muqaddima aš-šalāh*. Handžić je preuzeo tu informaciju od Hadži Halife,³⁵ ali je *Šarh Muqaddima aš-šalāh* u Pruščakovoj bibliografiji uvrstio zajedno s *Hadīqa aš-šalāh* kao zasebno djelo.³⁶ Dr. Šabanović je, pak, provjerio navode Hadži Halife, odnosno uporedio je rukopis djela za koji Hadži Halifa smatra da je komentar djela *Muqaddima aš-šalāh* s rukopisom *Hadīqa aš-šalāh* i ustanovio da se ustvari radi o istom tekstu.³⁷ Dokaz da je riječ o jednom Kafijinom djelu o namazu, a ne o dva koja spominje Handžić, pronašao je dr. Muhamed Ždralović među rukopisima Orijentalne zbirke JAZU/HAZU u Zagrebu.³⁸ U ovoj zbirci nalaze se četiri rukopisa

Pruščakovog djela *Hadīqa aš-šalāh*. Na marginama jednog od njih stoji zabilješka: "Ovo je [komentar Ibn Kemal-pašinog djela] kako smo čuli od nekih profesora, ali priča se da je (autor osnovnog teksta) Šemsudin Fanari, Allah mu se smilovao, ali čiji god je (osnovni tekst) od njih dvojice, on je onakav kako smo ga komentirali."³⁹ Dakle, iako je i sam Kafija bio doveden u sumnju kada je riječ o autoru osnovnog teksta koji je u svom djelu *Hadīqa aš-šalāh* komentirao, on tvrdi da nije napisao dva komentara o namazu već samo jedan.

Oslanjajući se na istraživanja Mehmeda Tahira⁴⁰ Handžić je među Pruščakove spise svrstao i djelo *Tārīh ġazwa Aġri*.⁴¹ Dr. Šabanović, pak, bez navođenja protuargumenata tvrdi da je to pogrešno.

Dr. Šabanoviću svakako pripadaju zasluge i za dopunjavanje Pruščakove bibliografije s dva nova naslova:

1. *Risāla fī hāšiya Kitāb ad-da'wā Šadr aš-Šarī'a* (Rasprava o komentaru "Knjige o parničnom postupku" od *Šadr aš-Šarī'a*) i
2. *Sayf al-quḍāt fī at-tā'zīr* (Mač kadija o kažnjavanju),⁴² čime je spisak poznatih djela Hasana Kafije Pruščaka upotpunjen.

Period nakon dr. Šabanovićevog teksta obilježen je dopunjavanjem Pruščakove bibliografije s informacijama o novim rukopisima i prevođenjem njegovih dijela na naš jezik. Prvo je dr. Fehim Nametak preveo Kafijinu raspravu *Risāla fī tahqīq lafẓ "ṣalabi"*.⁴³

Potom su 1977. dr. Omer Nakičević⁴⁴ i dr. Muhamed Ždralović⁴⁵ objavili dvije iznimne studije o Hasanu Kafiji Pruščaku. U okviru svog rada dr. Nakičević je preveo tri kraće Pruščakove rasprave: *At-ta'zīr*,⁴⁶ *Kitāb ad-da'wā*⁴⁷ i *Risāla fī tahqīq lafẓ "ṣalabi"*.⁴⁸ On je, mislimo, na prikladan način riješio nepoznanicu u vezi s Kafijinim djelom *Risāla fī ba'd masā'il al-fiqh*. S obzirom da rukopis ovog djela nije pronađen te da ga spominje samo Mehmed Handžić, dr. Nakičević je zaključio da ova *Risāla* ustvari obuhvata dvije poznate Pruščakove rasprave: *Risāla fī hāšiya Kitāb ad-da'wā Šadr aš-Šarī'a* i *Sayf al-quḍāt fī at-tā'zīr*.⁴⁹

Dr. Ždralović je, s druge strane, objavio dragocjene podatke o dvanaest različitih Kafijinih djela koja se čuvaju u rukopisnoj baštini Orijentalne zbirke JAZU/HAZU u Zagrebu.

S pojavom novih kataloga orijentalnih rukopisa u Bosni i Hercegovini i povećanjem broja poznatih rukopisa Kafijinih djela, javila se potreba za ponovnom sistematizacijom Pruščakove bibliografije. Taj posao je izuzetno uspješno obavio dr. Amir Ljubović.⁵⁰ Pri izradi bibliografije dr. Ljubović se držao hronološkog poretka. Ova Pruščakova bibliografija sadrži pravo bogatstvo informacija o 130 rukopisa Kafijinih djela. Prisjetimo se da je 1969. godine dr. Šabanović naveo 85 rukopisa. To znači da se broj poznatih rukopisa Pruščakovih djela za jedanaest godina povećao za 45. Kasnije je dr. Ljubović ovu bibliografiju dopunio podacima o novim

³² Šabanović, "Hasan Kafi", 25.

³³ Isto, 25–26.

³⁴ Hasan Kjafi Pruščak, *Bašča namaza (namaz po izvornom hanefijskom mezhebu)*, preveo Muharem Štulanović, (Sarajevo, Bemust, 1999), 71–72.

³⁵ I Bursalı Mehmed Tahir također prenosi da je Kafija napisao komentar na Al-Fanārijevo, a ne na Ibn Kemal-pašino djelo o namazu. Vidi: Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Istanbul, Yaylacık Matbaası, 1971), 325.

³⁶ Handžić je djelo *Hadīqa aš-šalāh fī šarh Muhtašar aš-šalāh* u Pruščakovoj bibliografiji naveo pod brojem 14, a djelo *Šarh Muqaddima aš-šalāh* pod

brojem 20. Vidi: Handžić, *Blistavi dragulj*, 134. i 138.

³⁷ Šabanović, "Hasan Kafi", 22.

³⁸ Muhamed Ždralović, "Djela Hasana Kafija u Orijentalnoj zbirci JAZU", *Život* 9 (1977): 294.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, 324–325.

⁴¹ Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, 325.

⁴² Obje ove rasprave uz još tri Pruščakova djela dio su istog rukopisa br. 946. u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Ovaj rukopis bio je poznat Šabanoviću i on se na njega često pozivao.

⁴³ Fehim Nametak, "Traktat o izrazu čelebi od Hasana Kafije Pruščaka i

kasnija upotreba te riječi", *Anali GHB*, 2-3 (1974): 35–36. (Fotokopija rukopisa br. 946 (fol. 51b – 52a), GHB).

⁴⁴ Omer Nakičević, *Hasan Kafija Pruščak: Pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, 1977).

⁴⁵ Ždralović, "Djela Hasana Kafija", 289–303.

⁴⁶ Nakičević, *Hasan Kafija Pruščak*, 150–151.

⁴⁷ Nakičević, *Hasan Kafija Pruščak*, 152–154.

⁴⁸ Nakičević, *Hasan Kafija Pruščak*, 30–31.

⁴⁹ Nakičević, *Hasan Kafija Pruščak*, 50.

⁵⁰ Amir Ljubović, "Bibliografija radova Hasana Kafije Pruščaka", *Život* LVII/2 (1980): 217–227.

rukopisima i uvrstio je u zasebnu knjigu o Hasanu Kafiji Pruščaku.⁵¹

Dr. Ljubović je pružio validnu argumentaciju zašto bi djelo *Tārīh ǧazwa Aǧri* (Hronika osvojenja Egera) trebalo izostaviti iz Kafijine bibliografije. On smatra da je zabuna nastala zbog toga što pojedini rukopisi Pruščakovog djela *Uṣūl al-ḥikam fī nizām al-‘ālam*, koje je Kafija odnio na uvid sultanu Mehmedu III za vrijeme pohoda na Eger, nose naslov

Tārīh ǧazwa Aǧri.⁵² U prilog svojoj tvrdnji Ljubović navodi rukopis br. 5172 (fol. 2b-40a) iz Bayazit devlet Kütübhanesi u Istanbulu. Ovaj rukopis naslovljen je *Tārīh-i Eǧri*, mada se radi o Pruščakovom *Uṣūl al-ḥikam*.⁵³

Nedugo poslije ovog rada dr. Amir Ljubović i dr. Fehim Nametak objavili su posebno izdanje o Hasanu Kafiji i njegovim djelima.⁵⁴ Sastavni dio ove knjige čine prevodi sljedećih Pruščakovih djela: *Kafijin kompandijum iz*

Logike, Traktat o izrazu "čelebi", Temeljni mudrosti o uređenju svijeta, Mač kadije ili O kažnjavanju, Rajske bašče ili o Temeljima islamskog vjerovanja,⁵⁵ te *Niz učenjaka do posljednjeg Poslanika*.⁵⁶

Trend aktivnog izučavanja Pruščaka unutar specifičnih naučnih oblasti nastavlja se i dalje. U posljednje vrijeme prevedena su još tri Kafijina djela: *Ḥadiqa aṣ-ṣalāh*⁵⁷, *Nūr al-yaqīn fī uṣūl ad-dīn*⁵⁸ i *Tamḥiṣ at-Talḥiṣ*⁵⁹, a povećava se i broj poznatih rukopisa njegovih djela.

⁵¹ Hasan Kafija Pruščak, *Izabrani spisi*, uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983). Dopunjeno i revidirano izdanje ove knjige pojavilo se iz štampe 1999. godine. Vidi: Amir Ljubović i Fehim Nametak, *Hasan Kafija Pruščak*, (Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1999).

⁵² Ljubović i Nametak, *Hasan Kafija*, 319.

⁵³ Isto (fusnota br. 6).

⁵⁴ Hasan Kafija Pruščak, *Izabrani spisi*, uvod, prevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak (Sarajevo, Veselin Masleša, 1983).

⁵⁵ Prevedena je samo prva bašča.

⁵⁶ Ljubović i Nametak, *Hasan Kafija*, 79–234.

⁵⁷ Hasan Kjafi Pruščak, "Bašča namaza", u *Bašča namaza (namaz po izvornom Hane-fijskom mezhebu)*, preveo Muharem Štulanović (Sarajevo, Bemust, 1999), 70–197.

⁵⁸ Hasan Kafija Pruščak, "Svjetlost istinske

spoznaje o temeljima vjere", u *Hasan Kafija Pruščak i njegovo djelo Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere*, preveo Zuhdija Adilović (Zenica, Islamska pedagoška akademija, 2004), 67–304.

⁵⁹ Hasan Kafija Pruščak, "Tamḥiṣ at-Talḥiṣ", u *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, preveo Munir Mujić (Sarajevo, Filozofski fakultet u Sarajevu, 2007), 23–127.

الموجز

الترتيب الزمني للدراسات المتعلقة بأعمال حسن كافي بروشتشاك في

البوسنة والهرسك

د. ألفير دورانوفيتش

يقدم هذا المقال ترتيباً زمنياً للدراسات المتعلقة بأعمال حسن كافي بروشتشاك في البوسنة والهرسك، ففي القرن العشرين أولى الباحثون في البوسنة والهرسك اهتماماً تاماً بأعمال حسن كافي بروشتشاك العلمية والأدبية، حيث صدرت دراسات مفصلة عنها باللغة البوسنية. وباستثناء سيرته التي ضمنها كتابه "نظام العلماء" فإن أقدم تراجم له كتبت بيد العطائي وحاجي خليفة وأوليا جلبي، وقد استفاد من نتائج دراساتهم جميع المؤلفين من بعدهم. وكان صفوت بك باشاغيتش أول من نشر دراسة عن أعمال بروشتشاك، وذلك في رسالته لنيل درجة الدكتوراه. وجاء بعده محمد طيب أوكيتش فكتب مقالا مهماً عن أعمال بروشتشاك، وكان هذا المقال مصدراً أخذ عنه كل الباحثين الذين اشتغلوا بعد ذلك بأعمال حسن كافي في البوسنة والهرسك. وفي النصف الأول من القرن العشرين نشر محمد الخانجي رحمه الله معلومات شاملة ووافية عن أعمال بروشتشاك، وبعد ثلاثة عقود من الركود، وفي أواخر ستينيات القرن العشرين، وضع حازم شعبانوفيتش حسن كافي في مركز الاهتمام. وفي الفترة بين الخانجي وشعبانوفيتش ظهرت فهرس للمخطوطات الشرقية التي تعتبر مصدراً لا غنى عنه لدراسة أعمال بروشتشاك. وتميزت الفترة بعد مقال شعبانوفيتش باستكمال دراسة أعمال بروشتشاك بذكر معلومات عن المخطوطات الجديدة وبترجمة أعماله إلى لغتنا. ويقدم هذا المقال أعمال كل من الدكتور فهميم ناميتاك والدكتور عمر نقيتشيفيتش والدكتور محمد جدرالوفيتش، المتعلقة بأعمال حسن كافي، إضافة إلى أعمال غيرهم من الباحثين والمترجمين.

الكلمات الرئيسية: وصف الكتب، حسن كافي بروشتشاك، صفوت بك باشاغيتش، محمد طيب أوكيتش، محمد الخانجي، حازم شعبانوفيتش، فهميم ناميتاك، عمر نقيتشيفيتش، محمد جدرالوفيتش.

Summary

CHRONOLOGY OF RESEARCHES MADE ON OPUS OF HASAN KAFI IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Dr. Elvir Duranović

This article presents chronology of researches made on opus of Hasan Kafi in B&H. During the 20th century, scholars here have dedicated much attention to Kafi's scientific and literary opus, in fact all serious and comprehensive studies of the subject in Bosnian language date to this period. Apart from his autobiographical work *Nizām al-'ulama'*, the earliest data about Kafi's work is recorded by Atai, Hajji Halifa and Evlija Čelebi, whose research works have been used as reference by all the consequent authors. First comprehensive study of Hasan Kafi's bibliography in our language was published by Safet-beg Bašagić as a part of his doctoral theses. After Bašagić, a noteworthy chronology and text about Kafi's opus was written by Muhamed Tajjib Okić, whose research work was later used as a reference by all those who carried out research on Hasan Kafi's bibliography. Thorough and well-rounded data of Kafi's bibliography in the first half of the 20th century was published by late Mehmed Handžić (rahmetu-llahi alejhi). By the end of the sixth decade of the 20th century, after three decades of silence, Kafi was brought back to the centre of academic interest by the work of Dr. Hazim Šabanović. In the period between writings of Handžić and Šabanović, catalogues of oriental manuscripts were published and those make an indispensable source for studying Kafi's bibliography. The period after Dr. Šabanović's text is marked by additions made on Kafi's bibliography with information about newly found manuscripts and by translations of his work to our language. This article also presents the works on the subject written by Dr. Fehim Nametak, Dr. Omer Nakičević, Dr. Muhamed Ždralović and it mentions articles and publishing of other authors and translators.

Key words: bibliography, Hasan Kafi Pruščak, Safet-beg Bašagić, Muhamed Tajjib Okić, Mehmed Handžić, Hazim Šabanović, Fehim Nametak, Omer Nakičević, Muhamed Ždralović